

سنجش نگرش انگور کاران شهرستان تاکستان نسبت به تهیه کشمش و ارتباط آن با میزان استفاده آن‌ها از خدمات آموزشی و ترویجی

زهرا همدانی^۱، غلامرضا مجردی^۲، علی شمس^۳ و سهیلا زرین قلمی^۴

چکیده

استفاده از منابع اطلاعاتی از قبیل خدمات آموزشی و ترویجی باعث بهبود شیوه تفکر کشاورزان گردیده است. لذا تشویق کشاورزان به استفاده از این خدمات نیازمند بررسی وضعیت موجود و نیز عوامل مرتبط با نگرش آن‌ها می‌باشد. این تحقیق توصیفی-همبستگی نیز باهدف سنجش نگرش انگورکاران شهرستان تاکستان نسبت به تهیه کشمش و ارتباط نگرش آن‌ها با میزان استفاده از خدمات آموزشی و ترویجی و سایر منابع اطلاعاتی در سال ۱۳۹۱ اجرا شد. جامعه آماری این پژوهش را ۲۴۶۲ نفر از انگورکاران بخش مرکزی شهرستان تاکستان تشکیل دادند که تعداد ۲۴۰ نفر از آن‌ها با استفاده از فرمول کوکران و روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی برحسب سطح زیر کشت تولید انگور به‌عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. روایی پرسشنامه با استفاده از نظرات متخصصان موضوعی در این زمینه تأیید و پایایی آن نیز از طریق آزمون مقدماتی و محاسبه آلفای کرونباخ به ترتیب برای نگرش و خدمات آموزشی و ترویجی برابر ۰/۸۷ و ۰/۹۲ به دست آمد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS 18 استفاده گردید. نتایج توصیفی تحقیق نشان داد به‌طورکلی نگرش انگور کاران در ارتباط با تهیه کشمش مساعد و نسبتاً خنثی بود. سطح استفاده انگورکاران از خدمات آموزشی و ترویجی در حد متوسط بود و پاسخگویان در بین ۱۳ منبع اطلاعاتی تجربیات خود را مهم‌ترین منبع اطلاعاتی معرفی کردند. از سویی بین نگرش انگورکاران نسبت به تهیه کشمش و متغیرهای سطح تحصیلات، میزان استفاده از خدمات آموزشی و ترویجی و منابع اطلاعاتی رابطه مثبت حاصل شد که این رابطه بین نگرش و متغیرهای منابع اطلاعاتی و سطح تحصیلات معنی‌دار بود.

واژه‌های کلیدی: خدمات آموزشی و ترویجی، شهرستان تاکستان، منابع اطلاعاتی، نگرش انگورکاران

^۱ دانش‌آموخته ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه زنجان

^۲ استادیار ترویج، ارتباطات و توسعه روستایی دانشگاه زنجان

^۳ استادیار ترویج، ارتباطات و توسعه روستایی دانشگاه زنجان

^۴ استادیار علوم و صنایع غذایی دانشگاه زنجان

مقدمه

بر اساس آمار و اطلاعات مرتبط با تولید محصولات باغی در سال ۱۳۸۹، استان قزوین با سطح زیر کشت ۳۲۹۵۰ هکتار و تولید حدود ۳۲۷۰۹۰ تن انگور در مقام اول تولید انگور و کشمش ایران قرار دارد (فدایی اقدام و همکاران، ۱۳۹۱). شهرستان تاکستان نیز یکی از مهم‌ترین مناطق انگورکاری در ایران محسوب می‌شود. وجود بیش از دوسوم باغ‌های انگور استان قزوین در این شهرستان و مطرح بودن آن به‌عنوان سومین شهر مهم ایران از حیث میزان تولید انگور شایان توجه است (یزدانی و شهبازی، ۱۳۸۶). اگرچه کشمش قبلاً به‌صورت سنتی تهیه و صادر می‌شد ولی در حال حاضر برای تولید پربازده آن با تکنولوژی جدید تلاش زیادی شده است (داداش زاده و مرتضی پور، ۱۳۹۱؛ قدوسی و همکاران، ۱۳۹۴؛ پروزیل و همکاران، ۲۰۱۲). با این وجود در سال‌های اخیر به دلیل عدم رعایت استانداردها و عقب‌ماندگی در فراوری و بسته‌بندی، کیفیت کشمش تولیدی در ایران کاهش یافته و از عرصه رقابت خارج شده است (ملازاده و قهرمانی، ۱۳۹۳). به‌طوری‌که استفاده از روش‌های کم بازده به علت عدم تمایل کشاورزان از روش‌های نوین باعث شده است که انگورکاران بخش زیادی از محصول خود را از دست بدهند. همچنین استفاده از روش‌های سنتی در تبدیل انگور به کشمش، علاوه بر افزایش میزان ضایعات و کاهش کیفیت و ایمنی غذایی پایین، منابع ارزشمندی همچون آب، خاک، ماشین‌آلات، سرمایه و نیروی انسانی به هدررفته و کشاورز از زحمات طاقت‌فرسای خود درآمد ناچیزی کسب می‌نماید. بخش عمده‌ای از مشکلاتی که بیان شد، مربوط به نگرش انگورکاران در راستای تهیه کشمش می‌باشد. نگرش یکی از مفاهیم روانشناسی اجتماعی است که ترکیبی از سه عنصر شناختی، عاطفی و رفتاری بوده و عامل اصلی تغییر رفتار می‌باشد (اکبری و همکاران، ۱۳۸۸؛ حیاتی و همکاران، ۱۳۸۸). در واقع نگرش به‌عنوان نظام پایدار ارزشیابی‌های مثبت و منفی، احساسات عاطفی و گرایش‌های موافق و مخالف نسبت به مقاصد اجتماعی باعث شکل‌گیری تمایلی کم‌و بیش ثابت جهت واکنش مثبت یا منفی به رده‌هایی خاص از انسان‌ها یا اشیاء می‌گردد (علی‌بیگی و همکاران، ۱۳۹۰). ضرورت بررسی نگرش افراد از آن جهت است که به مدیران و مجریان کمک می‌کند تا از شیوه تفکر افراد درباره موضوعات مشخص مطلع شده و در صورت نیاز برنامه‌هایی را برای تغییر نگرش آن‌ها طراحی کنند (شمس و همکاران، ۱۳۹۴). از همین رو تمرکز بر مطالعاتی که به بررسی نگرش انسان می‌پردازند، ضروری است. زیرا فرض بر این است که نگرش بر نحوه عملکرد ما تأثیر می‌گذارد (رضوانی، ۱۳۸۴).

¹ Prozil et al, 2012

ایجاد انگیزه از طریق افزایش آگاهی کشاورزان امکان‌پذیر است که متأسفانه در کشور ما آگاهی بهره‌برداران از نحوه دسترسی به اطلاعات لازم و مفید در جهت نیل به هدف اصلی از فراوانی کمتری برخوردار می‌باشد (پاپی و همکاران، ۱۳۹۳). علت این است که اطلاعات به‌تنهایی مفید نیستند، مگر این‌که بخش خاصی از آن به‌صورت سازمان‌یافته مورد تجزیه و تحلیل قرار بگیرد (تاجری مقدم و همکاران، ۱۳۹۱). در این راستا وجود تشکیلات ترویجی کارآمد بسیار حیاتی تشخیص داده شده است تا وظیفه خطیر و حساس اطلاع‌رسانی را در بخش کشاورزی بر عهده بگیرد (خیری، ۱۳۸۲). این امر ضمن پاسخگویی مناسب به نیازهای بهره‌برداران بخش کشاورزی، امکان کسب درآمدهای قابل قبول ارزی و ریالی را برای آن‌ها فراهم می‌نماید (حقیقت و حسین پور، ۱۳۸۹). از این رو با استفاده از روش‌های مختلف ترویجی با برنامه‌ریزی دقیق و توجیه روش‌های مناسب تهیه کسمش می‌توان نگرش انگورکاران را در راستای بهبود کیفیت و کمیت کسمش و بازارپسندی آن افزایش داد (همدانی و مجردی، ۱۳۹۴). همچنین نقش مهم کانال‌های ارتباطی و منابع اطلاعاتی نیز در پذیرش اطلاعات قابل تعمق است (حجازی و شریفی، ۱۳۹۰). به‌طوری‌که امروزه در اکثر کشورها و از جمله ایران منابع ارتباطی شخصی و انبوهی نقش عمده‌ای در اطلاع‌رسانی به گروه‌های ذینفع و از جمله کشاورزان عهده‌دار هستند که هرکدام از این منابع تأثیر متفاوتی بر نگرش کشاورزان دارد (علی میرزایی، ۱۳۸۹؛ لیتچنبرگ و زیمرمن، ۱۹۹۹).

پژوهش‌های متعددی در دنیا در زمینه‌ی نگرش کشاورزان، استفاده از خدمات آموزشی ترویجی، منابع اطلاعاتی و نیز موضوعات مرتبط صورت گرفته است که به برخی از این مطالعات اشاره می‌شود. هاو‌کینز^۲ (۱۳۸۵) بیان می‌کند که باید با آگاه کردن کشاورزان، آن‌ها را در حمایت از یادگیری تجارب قبلی و ایجاد انگیزش تحت پوشش قرارداد. او این اقدام را یکی از نقش‌های عمده سازمان ترویج برمی‌شمارد. در این زمینه حیاتی و همکاران (۱۳۸۸) در مطالعه‌ای باهدف بررسی نگرش کارشناسان سازمان جهاد کشاورزی آذربایجان شرقی و عوامل مؤثر بر آن به این نتیجه رسیدند که تجربه کشاورزی، مطالعه نشریات علمی و ترویجی کشاورزی و تعدد منابع اطلاعاتی اثر معنی‌داری روی نگرش افراد داشته است. تیرایی (۱۳۹۰) نیز عامل مؤثر در نگرش و تمایل کشاورزان به یادگیری را ایجاد تنوع در نوع و شیوه‌ی ارائه خدمات ترویجی بر اساس سن و به‌تبع آن تجربه و سطح تحصیلات کشاورزان می‌داند. مطالعه رفیعی و همکاران (۱۳۹۴) نیز در بررسی دانش، نگرش و منابع اطلاعاتی نشان داد که بین میزان استفاده از منابع اطلاعاتی و نگرش رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد. به‌طوری‌که صدیقی (۱۳۸۰) به نتیجه مشابهی دست‌یافت که

¹ Lichtenberg and Zimmerman, 1999

² Howkinz

رابطه مثبت و معنی داری را بین نگرش کشاورزان و استفاده آن‌ها از فعالیت‌های آموزشی و ترویجی نشان می‌داد. همچنین عبدالملکی و همکاران (۱۳۸۶) در مطالعه‌ای باهدف ارزیابی اثربخشی دوره‌های آموزشی ترویجی مرتع‌داران در حفاظت از مراتع نتیجه گرفتند که دوره‌های آموزشی ترویجی از نظر افزایش نگرش مرتع‌داران اثربخش بوده‌اند. فعلی و همکاران (۱۳۸۹) در تحقیق خود این امر را تأیید کردند و نشان دادند تماس‌های ترویجی در زمینه‌ی عملیات کشاورزی سبب تغییرات مثبت در نگرش کشاورزان می‌شود.

راجانا و همکاران (۲۰۰۹)^۱ در پژوهشی پیرامون نگرش در مورد عملیات کشاورزی در هند، نشان دادند کشاورزان برنج‌کار هندی نگرش مساعد داشته و بیان کردند آموزش، استفاده از ابزارهای جمعی، مشارکت در برنامه‌ها، تماس با کارکنان ترویجی و مشارکت‌های ترویجی با نگرش به عملیات کشاورزی رابطه معنی داری دارند. آسیابکا (۲۰۰۲)^۲ در آفریقا و وندورن در کامبوج، با نتیجه‌ای مشابه نشان دادند که تدارک دوره‌های آموزشی ترویجی عمل‌گرا با استفاده از وسایل کمک‌آموزشی واقعی نظیر آنچه در طول رهیافت مدرسه در مزرعه‌ی کشاورز اتفاق می‌افتد، نقش بسزایی در بهبود نگرش و توان تحلیل‌گری کشاورزان دارد. همچنین رنچی و همکاران (۲۰۰۴)^۳ بهترین نحوه آموزش‌های ترویجی را از نظر شرکت‌کنندگان استفاده از اسلاید، سخنرانی و بحث معرفی کردند.

شمس و همکاران (۱۳۹۴) در سنجش نگرش کشاورزان شهرستان اسدآباد نسبت به کشاورزی پایدار نشان دادند بین نگرش و میزان استفاده از منابع اطلاعاتی و مجاری ارتباطی توسط آن‌ها رابطه مثبت و معنی داری وجود دارد. مقدس فریمانی و همکاران (۱۳۸۴) از بین منابع اطلاعاتی تجربه شخصی و رادیو، تلویزیون و آموزش‌های ترویجی را به‌عنوان مهم‌ترین مجاری ارتباطی برای ارائه اطلاعات شغلی معرفی نمودند. اسماعیلی و همکاران (۱۳۹۲) نیز در تحقیق خود نتیجه گرفتند برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی بیشترین تأثیر را بر نگرش افراد داشت. همچنین تأکید سواری و همکاران (۱۳۹۲) در اولویت‌بندی منابع اطلاعاتی و کانال‌های ارتباطی روستاییان مورد مطالعه بر استفاده از تلویزیون بود. درحالی‌که نتایج پژوهش یعقوبی و جبهه (۱۳۹۰) نشان داد که در حیطه‌ی ارائه خدمات الکترونیکی سیار به روستاییان، بهره‌گیری از پیامک و پیام‌های چندرسانه‌ای مناسب‌ترین شیوه‌های آموزش کشاورزان به شمار می‌روند. حجازی و شریفی (۱۳۹۰) در مطالعه خود نشان دادند از بین کانال‌ها و منابع اطلاعاتی مورد استفاده کشاورزان، همسایگان و نزدیکان، مراجعه به

¹ Rajanna et al, 2009

² Asiabaka, 2002

³ Renchie et al, 2004

تأمین‌کنندگان نهاده‌های کشاورزی و بازدید کشاورزان از مزارع از اولویت بیشتری برخوردارند. کومار (۱۹۹۳)^۱ در تحقیقی تحت عنوان بررسی منابع اطلاعاتی برای اخذ وام محصول، منبع اطلاعاتی خویشاوندان، دوستان، رهبران محلی، کشاورزان پیشرو، فروشندگان، بحث‌های گروهی، نشست‌ها، نمایش، بازدید، روزنامه، مجله‌های کشاورزی، رادیو، نمایشگاه، فیلم، بروشور، بانک، خدمات تعاونی‌ها، ایستگاه‌های تحقیقاتی و دانشکده‌های کشاورزی را مورد بررسی قرارداد و نتیجه گرفت منابع مؤثر بر نگرش کشاورزان به ترتیب اولویت شامل منابع سازمانی، تماس گروهی و تماس جمعی می‌باشند. همچنین سولانا و همکاران (۲۰۰۳)^۲ تحقیقی در کاستاریکا با عنوان نقش منابع اطلاعاتی در فرآیند تصمیم‌گیری در میان کشاورزان انجام دادند و نتیجه گرفتند که اعضای خانواده و مشاوران فنی به‌عنوان منابع اطلاعاتی در اولویت قرار داشته‌اند و کارکنان کشاورزی در رتبه بعدی قرار گرفتند. لیتچنبرگ و زیمرمن (۱۹۹۹) نیز تأثیر مثبت اطلاعات حاصل از منابع دست‌اول مانند مشاهده مستقیم و تجربه در مقایسه با اطلاعات دریافتی از منابع ثانویه بر نگرش کشاورزان را تأیید کردند.

در این راستا بر اساس مطالعات انجام‌شده و با توجه به جنبه‌های مثبت و فراوان فعالیت‌های ترویج کشاورزی و ضرورت بهره‌گیری از منابع اطلاعاتی جدید، تحقیقی با عنوان سنجش نگرش انگورکاران شهرستان تاکستان نسبت به تهیه و بسته‌بندی کشمش ارتباط نگرش آن با میزان استفاده از خدمات آموزشی و ترویجی توسط آن‌ها انجام شد. با توجه به این‌که شهرستان تاکستان یکی از قطب‌های مهم تولید کشمش در ایران است، سؤال مهم قابل‌طرح در اینجا این است که نگرش انگورکاران شهرستان تاکستان (نمونه‌ای از انگورکاران کل کشورمان) به‌عنوان قشر تولیدکننده کشمش، درباره تهیه و بسته‌بندی کشمش در چه حدی است و این‌که عوامل متعددی از جمله خدمات آموزشی و ترویجی در بهبود نگرش انگورکاران نسبت به تهیه و بسته‌بندی کشمش در ارتباط است که در تحقیق حاضر به بررسی ارتباط این متغیرها پرداخته می‌شود. بنابراین تحقیق حاضر باهدف توصیف ویژگی‌های فردی و شغلی انگورکاران، توصیف نگرش، میزان استفاده از خدمات آموزشی و ترویجی، منابع اطلاعاتی و ارتباطی و همبستگی بین نگرش و متغیرهای تحقیق تعریف شده است.

مواد و روش‌ها

تحقیق حاضر از لحاظ نحوه گردآوری داده‌ها از نوع تحقیقات توصیفی-همبستگی، از لحاظ هدف، کاربردی و از نوع تحقیقات میدانی محسوب می‌شود. در ابتدای مطالعه و پس از بررسی نظام‌مند ادبیات نظری و مصاحبه با برخی صاحب‌نظران ابزار تحقیق یعنی پرسشنامه، طراحی

¹ Kumar, 1993

² Solano et al, 2003

و برای به دست آوردن اطلاعات موردنیاز از طریق ارتباط مستقیم و به شیوه مصاحبه حضوری با کشاورزان انگورکار اقدام گردید. متغیرهای فردی و شغلی، نگرش، میزان استفاده از خدمات آموزشی و ترویجی منابع اطلاعاتی و مجاری ارتباطی و مورد سؤال قرار گرفت. نگرش انگورکاران در خصوص تهیه و بسته‌بندی کشمش با ۱۴ گویه مورداندازه‌گیری قرار گرفت. این گویه‌ها در قالب سؤالات مثبت و منفی با طیف لیکرت و روی دامنه‌ای از کاملاً مخالفم (۱) تا کاملاً موافقم (۵) مورد پرسش واقع شد. برای سنجش منابع اطلاعاتی و مجاری ارتباطی در دسترس انگورکاران از ۱۳ سؤال و همچنین خدمات آموزشی و ترویجی از نه سؤال استفاده شد. برای تعیین روایی پرسشنامه از روش اعتبار محتوایی استفاده شد و با استفاده از نظرات اساتید گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه زنجان و کارشناسان خبره و مطلع، روایی پرسشنامه سنجیده شد. برای تعیین پایایی یا قابلیت اعتماد، پیش‌آزمون انجام شده. در پیش‌آزمون تعداد ۳۰ پرسشنامه در میان انگورکاران شهرستان خرمدره و خارج از جامعه تحقیق توزیع شد. مقدار آلفای کرونباخ برای هر یک از بخش‌های پرسشنامه همان‌طور که در جدول ۱ آمده است، نشان‌دهنده پایایی لازم این بخش‌ها می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق را انگورکاران بخش مرکزی شهرستان تاکستان تشکیل داد که بر اساس گزارش سازمان جهاد کشاورزی استان قزوین تا سال ۱۳۹۱ تعداد آن‌ها ۲۴۶۲ نفر بود و از حیث تولید انگور و کشمش نسبت به سایر بخش‌های شهرستان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بودند. به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی از ۱۵ روستا ۲۴۰ آزمودنی به‌عنوان نمونه آماری بر اساس فرمول کوکران انتخابید. داده‌های جمع‌آوری شده از طریق نرم‌افزار SPSS نسخه ۱۸ تحلیل شدند. جهت تحلیل از آماره‌های توصیفی (میانگین، انحراف معیار و ضریب تغییرات) و استنباطی (ضریب همبستگی اسپیرمن و پیرسون) استفاده شد.

جدول ۱- مقدار آلفای کرونباخ برای هر یک از بخش‌های پرسشنامه

متغیر	تعداد گویه‌ها	مقدار آلفای کرونباخ
نگرش	۱۳	۰/۸۷۳
خدمات آموزشی و ترویجی	۹	۰/۹۲۷
منابع اطلاعاتی	۱۳	۰/۸۰۵

مأخذ: یافته‌های تحقیق

یافته‌ها

نتایج نشان داد که بیشترین فراوانی (۳۳/۹ درصد) از نظر گروه سنی مربوط به انگورکارانی که ۴۷-۵۶ سال سن داشتند و میانگین سنی آن‌ها ۴۶/۶۲ سال با انحراف معیار ۱۰/۲۰ بود. از لحاظ سابقه انگورکاری، اکثریت افراد با سابقه انگورکاری ۱-۵ سال (۲۲/۹ درصد) و کمترین افراد با سابقه انگورکاری ۴۰ سال و بالاتر (۲/۵ درصد) بودند. برحسب سطح تحصیلات نیز بیشترین فراوانی مربوط به دیپلم (۳۰/۵ درصد) و کمترین فراوانی مربوط به بی‌سواد (۱۰/۵ درصد) بود (جدول ۲).

جدول ۲- ویژگی‌های فردی و شغلی انگورکاران

متغیر	سطوح متغیر	فراوانی	درصد معتبر	سایر آماره‌ها
سن	۲۷-۳۶	۳۶	۱۵/۱	
	۳۷-۴۶	۷۸	۳۲/۶	میانگین: ۴۶/۶۲
	۴۷-۵۶	۸۱	۳۳/۹	انحراف معیار: ۱۰/۲۰
	۵۷-۶۶	۳۹	۱۶/۳	کمینه: ۲۷ بیشینه: ۷۲
	۶۷-۷۶	۵	۲/۱	
سابقه انگورکاری	۱-۱۰	۱۰۳	۴۲/۹	
	۱۱-۲۰	۶۸	۲۸/۳	میانگین: ۱۵/۷۳
	۲۱-۳۰	۴۲	۱۷/۵	انحراف معیار: ۱۱/۱۲
	۳۱-۴۰	۲۱	۸/۷	کمینه: ۱ بیشینه: ۵۰
	۴۰ سال بالاتر	۶	۲/۵	
سطح تحصیلات	بی‌سواد	۲۵	۱۰/۵	
	توانایی خواندن و نوشتن	۳۰	۱۲/۵	
	ابتدایی	۳۸	۱۵/۹	-
	سیکل	۴۷	۱۹/۷	
	دیپلم	۷۳	۳۰/۵	
	بالاتر از دیپلم	۲۶	۱۰/۹	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نگرش انگورکاران با استفاده از شاخص ترکیبی مشتمل بر ۱۴ گویه در جدول ۳ سنجیده شد. اولویت‌بندی نگرش انگورکاران بر مبنای ضریب تغییرات رتبه‌ای نشان داد که از دیدگاه انگورکاران گویه‌های عدم اهمیت بسته‌بندی و درجه‌بندی کشمش و بهتر بودن حالت فله، افزایش کمیت تولید کشمش با تغییر سیستم پرورشی انگور از جوی و پشته به داربستی و بهبود روش زندگی با پذیرش شیوه‌های نوین کشاورزی در اولویت‌های اول قرار گرفته‌اند و مهم ارزیابی شده‌اند. بر اساس پیشینه تحقیق تأثیر گویه اول برافزایش کیفیت کشمش منفی ولی تأثیر گویه دوم مثبت است زیرا تغییر سیستم تولید انگور به روش داربستی به دلیل فاصله گرفتن خوشه‌ها از زمین و استفاده بهتر از نور خورشید، کیفیت کشمش تولیدی را افزایش می‌دهد. همچنین گویه سوم نشان‌دهنده رغبت خیلی زیاد انگورکاران برای کسب دانش و اطلاعات بیشتر در زمینه‌ی بهبود وضع زندگی از طریق پذیرش شیوه‌های جدید کشاورزی به‌ویژه در حوزه تولید انگور

و تبدیل آن به کشمش است. گویه‌های کاهش درآمد ناشی از تولید کشمش با ندادن زکات، بهبود در تولیدات کشمش با رعایت مسائل دینی و واجبات و ترک محرّمات و کاهش میزان تولید کشمش در نتیجه گناهان و اعمال بد دارای اهمیت کمی بودند و در اولویت‌های آخر قرار گرفته‌اند.

جدول ۳- رتبه‌بندی نگرش انگورکاران نسبت به تهیه کشمش

رتبه	گویه‌ها	میانگین رتبه‌ای*	انحراف معیار	ضریب تغییرات رتبه‌ای
۱	بسته‌بندی و درجه‌بندی کشمش مهم نیست و حالت فله بهتر می‌باشد**	۴/۳	۰/۸۳	۰/۱۹
۲	می‌توان با تغییر سیستم پرورشی انگور از جوی و پشته به داربستی میزان و کمیت تولید کشمش را افزایش داد*	۴/۳	۱/۱	۰/۲۵
۳	به‌منظور بهبود روش زندگی باید شیوه‌های نوین کشاورزی را پذیرفت	۴/۱۷	۱/۰۹	۰/۲۶
۴	در صورتی که یکی از کشاورزان منطقه از روش‌های نوین تولید کشمش استفاده کند، من از تجارب او استفاده کرده و روش سنتی را کنار می‌گذارم*	۴/۱۴	۱/۱۸	۰/۲۶
۵	برای حفظ و بهبود خصوصیات کشمش تولیدی علاقه‌مند هستم در مورد شیوه‌های نوین تولید کشمش آموزش ببینم*	۴/۱	۱/۰۹	۰/۲۸
۶	سایر کشاورزان را به استفاده از مواد شیمیایی برای بهبود خواص فیزیکی کشمش خود تشویق می‌کنم**	۳/۷۵	۱/۱۸	۰/۳۱
۷	دولت با ایفای نقش حمایتی می‌تواند در بهبود کیفیت کشمش کمک‌کننده باشد*	۳/۷۳	۱/۲۵	۰/۳۳
۸	مصرف هر چه بیشتر مواد شیمیایی روشی مناسب برای افزایش تولید است**	۳/۵۹	۱/۲۷	۰/۳۵
۹	مقدار محصول و در نتیجه درآمد باغدار دست خداست و نمی‌توان آن را کم یا زیاد کرد**	۳/۴۸	۱/۳۳	۰/۳۵
۱۰	میزان کشمش تولیدی با دعا و نذرونیا افزایش می‌یابد**	۳/۳۱	۱/۲۹	۰/۳۸
۱۱	استفاده از روش‌های سنتی تولید کشمش باعث آلودگی آن‌ها می‌شود*	۳/۵	۱/۳۳	۰/۳۸
۱۲	کاهش میزان تولید کشمش نتیجه گناهان و اعمال بد می‌باشد**	۳/۳۱	۱/۳۱	۰/۳۹
۱۳	رعایت مسائل دینی و واجبات و ترک محرّمات باعث بهبود در تولیدات کشمش می‌شود**	۳/۲۸	۱/۳۳	۰/۴
۱۴	ندادن زکات باعث کاهش درآمد ناشی از تولید کشمش می‌شود**	۱/۷۲	۱/۳۲	۰/۷۲

* (مقیاس: کاملاً مخالف = ۱ مخالف = ۲ نظری ندارم = ۳ موافق = ۴ کاملاً موافق = ۵) ** گویه‌های منفی مأخذ: یافته‌های تحقیق

به‌منظور ارائه توصیفی بهتر از نگرش با توجه به این نکته که کمترین میزان نگرش برای هر فردی در صورت انتخاب تمامی گزینه‌های خیلی کم برای همه گویه‌ها با در نظر گرفتن گویه‌های مثبت، ۱۴ و بیشترین مقدار در صورت انتخاب گزینه‌های خیلی زیاد با احتساب گویه‌های منفی برای همه گویه‌ها، برابر با ۷۰ می‌گردد. لذا فاصله بین این دو عدد (۷۰-۱۴) به‌صورت مساوی به ۳ سطح (نامساعد، خنثی و مساعد) تفکیک گردید. با توجه به نتایج جدول ۴، نگرش انگورکاران در اکثر موارد، مساعد و خنثی بوده

است. این امر بیانگر این واقعیت است که فعالیت‌های مذکور از مطلوبیت نسبتاً خوبی در جامعه آماری تحقیق برخوردار است. لذا ضرورت ایجاد می‌کند که برای بهبود وضعیت زندگی و افزایش درآمد آن‌ها، با ارائه خدمات آموزشی و ترویجی کارآمد و به‌کارگیری سایر ابزارهای لازم از انگورکاران حمایت لازم به عمل آید تا کسب‌وکار آن‌ها از رونق مناسبی برخوردار باشد. بدیهی است که در درازمدت سیاست خوداتکایی و کاهش وابستگی به دولت باید در دستور کار متولیان امر قرار داشته‌باشد.

جدول. Error! No text of specified style in document. توزیع فراوانی انگورکاران بر حسب نگرش

نسبت به تولید انگور، تهیه و بسته‌بندی کشمش

طبقات	فراوانی	درصد معتبر	سایر آماره‌ها
نامساعد	۳	۱/۴	میانگین: ۵۱/۹۵
خشی	۱۰۳	۴۷	انحراف معیار: ۸/۰۳
مساعد	۱۱۳	۵۱/۶	
جمع	۲۱۹	۱۰۰	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

از آنجاکه بر اساس پیشینه تحقیق بهبود نگرش به میزان خدمات آموزشی وابسته بود، لذا در این تحقیق میزان دسترسی انگورکاران به خدمات آموزشی و ترویجی در خصوص تهیه کشمش، با نه گویه در قالب طیف پنج سطحی لیکرت سنجیده شد. نتایج نشان‌دهنده این بود که انگورکاران برای کسب اطلاعات خود از خدمات آموزشی و ترویجی در خصوص تهیه کشمش به میزان زیادی از ملاقات با مروجان و کارشناسان کشاورزی در مرکز ترویج و خدمات جهاد کشاورزی، استفاده از فیلم‌ها یا سی‌دی‌های آموزشی - ترویجی مرتبط و استفاده از حضور مروجان بهره می‌برند چراکه هر قدر کشاورزان در قالب پیوندهای اقتصادی، آموزشی و ترویجی و خدماتی با تعداد بیشتری کنشگر آموزشی و ترویجی در ارتباط باشند از معلومات بالاتری برخوردار خواهند بود. همچنین انگورکاران کمتر از نمایشگاه‌ها و جلسات ترویجی مرتبط در این خصوص بهره می‌گیرند. از آنجایی که نمایشگاه‌ها تأثیر زیادی بر نگرش افراد می‌گذارد بهتر است در این راستا اطلاع‌رسانی بیشتری صورت بگیرد و افراد در راستای بهبود تولیدات خود از جلسات برگزار شده در مساجد با وجود مشغله کاری خود بهره‌مند شوند.

جدول ۵- رتبه‌بندی خدمات آموزشی و ترویجی مورد استفاده انگورکاران در خصوص تهیه و بسته‌بندی کشمش

رتبه	گویه‌ها	میانگین رتبه‌ای*	انحراف معیار	ضریب تغییرات رتبه‌ای
۱	ملاقات با مروجان و کارشناسان کشاورزی در مرکز ترویج و خدمات جهاد کشاورزی	۲/۶۳	۱/۱۱	۰/۴۲
۲	استفاده از فیلم‌ها یا سی‌دی‌های آموزشی - ترویجی مرتبط	۲/۵	۱/۲	۰/۴۶
۳	حضور مروجان یا کارشناسان کشاورزی در مزرعه	۲/۵۸	۱/۲۵	۰/۴۸
۴	شرکت در کلاس‌های آموزشی - ترویجی برگزار شده	۲/۶۲	۱/۳۱	۰/۵
۵	بازدید از مزارع الگویی و طرح‌های تحقیقی و ترویجی در منطقه	۲/۴۱	۱/۲۳	۰/۵۱
۶	مطالعه نشریه‌های ترویجی مرتبط	۲/۳۱	۱/۲	۰/۵۱
۷	استفاده از برنامه‌های ماهواره‌ای مرتبط به تولید و بسته‌بندی کشمش	۲/۵۶	۱/۴۵	۰/۵۵
۸	نمایشگاه‌های ترویجی	۲/۱۸	۱/۲۳	۰/۵۶
۹	جلسات ترویجی برگزار شده در مساجد	۲/۷۷	۱/۸۱	۰/۶۵

* (مقیاس: خیلی کم=۱ کم=۲ متوسط=۳ زیاد=۴ خیلی زیاد=۵)

مأخذ: یافته‌های تحقیق

بر اساس یافته‌های تحقیق حدود ۴۷ درصد پاسخگویان میزان دسترسی خود به خدمات آموزشی و ترویجی را در حد خیلی کم و کم ارزیابی کردند، ۲۲/۱ درصد میزان دسترسی خویش به این خدمات را در حد متوسط، ۲۳ درصد آن را در حد زیاد و فقط ۸/۱ درصد از پاسخگویان میزان دسترسی خود به خدمات آموزشی و ترویجی مختلف را در حد خیلی زیاد ارزیابی کردند (جدول ۶). بدیهی است که ارائه خدمات آموزشی و ترویجی ضعیف و نامطلوب نمی‌تواند نقش چندانی در افزایش دانش فنی و تکنیکی انگورکاران به همراه داشته باشد.

جدول ۶- میزان دسترسی پاسخگویان به خدمات آموزشی و ترویجی مورد نیاز

میزان دسترسی	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی کم	۱۵	۶/۴
کم	۹۵	۴۰/۴
متوسط	۵۲	۲۲/۱
زیاد	۵۴	۲۳
خیلی زیاد	۱۹	۸/۱
جمع	۲۳۵	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق

انگورکاران نیز همانند سایر کشاورزان با توجه به محدودیت دسترسی به خدمات آموزشی و ترویجی و به منظور غلبه بر مشکل دسترسی به اطلاعات مورد نیاز خویش سعی می‌کنند به سراغ منابع اطلاعاتی و مجاری ارتباطی مختلفی بروند تا بخشی از این محدودیت‌ها را برطرف نمایند. به همین دلیل در تحقیق

حاضر به‌منظور بررسی میزان استفاده انگورکاران از منابع اطلاعاتی و مجاری ارتباطی در خصوص تهیه کشمش، ۱۳ منبع اطلاعاتی و مجرای ارتباطی که در دسترس انگورکاران بود مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌های تحقیق که در جدول ۷ آمده است نشان داد تجربه شخصی، نزدیکان و افراد خبره و مطلع در اولویت‌های اول تا سوم قرار داشتند.

اکثریت انگورکاران تجربه شخصی را به‌عنوان مهم‌ترین منبع اطلاعاتی معرفی نمودند که قابل قیاس با سایر منابع نیست و اکثر کشاورزان تا نتیجه‌ای را خود تجربه نکنند قبول ندارند. همچنین اظهار داشتند که افرادی در جامعه و اطرافشان حضور دارند که بیشتر از خود آن‌ها اطلاعات موردنیاز را دارا می‌باشند که در حد زیاد و خیلی زیاد از تجربیات آن‌ها استفاده می‌کنند. دلیل این امر نزدیکی به این افراد و توانایی بالای آن‌ها در انتقال دانش موردنیاز انگورکاران می‌باشد؛ اما آن‌ها نقش و اهمیت ایستگاه‌های تحقیقاتی و پیامک‌های جمعی را در دانش‌افزایی خویش به‌عنوان یک منبع اطلاعاتی و مجرای ارتباطی کمتر دانستند؛ به‌عبارت‌دیگر از دیدگاه پاسخگویان کم‌اعتبارترین منبع اطلاعاتی و مجرای ارتباطی پیامک‌هایی است که برای انگورکاران ارسال می‌شود. همچنین فاصله زیاد مراکز تحقیقاتی تا روستاها و عدم تعامل و ارتباط بیشتر و بهتر کارشناسان مراکز و ایستگاه‌های تحقیقاتی با کشاورزان سبب استفاده کمتر انگورکاران از این مراکز می‌شود. شایان‌ذکر است که کارشناسان ترویج با ایفای نقش خود می‌توانند این ارتباطات را بهبود بخشند.

جدول ۷- رتبه‌بندی منابع اطلاعاتی و مجاری ارتباطی مورد استفاده انگورکاران در خصوص تهیه و بسته‌بندی کشمش

رتبه	گویه‌ها	میانگین رتبه‌ای*	انحراف معیار	ضریب تغییرات رتبه‌ای
۱	تجربه شخصی	۳/۶۲	۰/۹۷	۰/۲۶
۲	نزدیکان	۳/۶۰	۰/۹۶	۰/۲۶
۳	انگورکاران خبره	۳/۷۲	۱/۰۳	۰/۲۷
۴	کشاورزان همسایه	۳/۵۲	۱/۱۸	۰/۳۳
۵	شرکت‌های تعاونی	۲/۹۳	۱/۲۹	۰/۴۴
۶	تأمین‌کنندگان نهاده‌ها	۳/۴۷	۱/۱۳	۰/۴۶
۷	برنامه‌های تلویزیون	۳/۰۳	۱/۴۴	۰/۴۷
۸	مراکز مشاوره‌ای	۲/۷	۱/۳	۰/۴۸
۹	ناظران کشاورزی	۳/۰۷	۱/۵	۰/۴۸
۱۰	برنامه‌های رادیویی	۲/۷۷	۱/۳۸	۰/۴۹
۱۱	بانک‌ها	۲/۹۱	۱/۴۶	۰/۵
۱۲	ایستگاه‌های تحقیقاتی	۲/۵۲	۱/۳	۰/۵۱
۱۳	پیامک‌های جمعی	۲/۲۱	۱/۴۲	۰/۵۴

* (مقیاس: خیلی کم=۱، متوسط=۲، زیاد=۳، خیلی زیاد=۴، ۵) مأخذ: یافته‌های تحقیق

بر اساس داده‌های جدول ۸ بین متغیرهای سن، تعداد اعضای خانوار، سابقه انگور کاری و نگرش با میزان دانش رابطه منفی وجود دارد؛ به عبارت دیگر انگورکاران مسن‌تر، با اعضای خانوار بیشتر و با سابقه بیشتر دارای نگرش نامساعدتر نسبت به تهیه کشمش برخوردار می‌باشند؛ اما بین متغیر سطح تحصیلات با دانش رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد، یعنی انگورکاران دارای سطح تحصیلات بالاتر، از نگرش بهتری نیز نسبت به تهیه کشمش برخوردار می‌باشند. برای پاسخ به سؤال اصلی مطالعه یعنی اینکه آیا بین نگرش انگورکاران نسبت به تهیه کشمش و میزان استفاده از خدمات آموزشی و ترویجی توسط آن‌ها رابطه‌ای وجود دارد یا نه، از ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده گردید. براساس نتایج به دست آمده، بین نگرش نسبت به تهیه کشمش و میزان استفاده از خدمات آموزشی و ترویجی رابطه مثبتی وجود دارد. به عبارتی دیگر کشاورزانی که دارای نگرش مثبت‌تری در خصوص تهیه کشمش بودند، در عمل نیز نسبت به افراد دیگر به میزان بیشتری از خدمات آموزشی و ترویجی بهره‌مند شده بودند. با این وجود از لحاظ آماری رابطه بین متغیرهای مذکور معنی‌دار نیست. لذا متغیر خدمات آموزشی و ترویجی تأثیر معنی‌داری بر بهبود نگرش انگورکاران به همراه نداشته است. این در حالی است که بین میزان استفاده انگورکاران از کانال‌های ارتباطی با نگرش رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد. به عبارتی دیگر انگورکارانی که از منابع اطلاعاتی استفاده بیشتری داشتند، دارای نگرش مساعدتری بودند.

جدول ۸- رابطه بین متغیرهای تحقیق با سطح نگرش انگورکاران

متغیر	مقدار r	سطح معنی‌داری	ضریب مورد استفاده
سن	-۰/۰۲۹**	۰/۰۰۰	پیرسون
سطح تحصیلات	۰/۱۸۳**	۰/۰۰۷	اسپیرمن
سابقه انگور کاری	-۰/۲۰۷**	۰/۰۰۲	پیرسون
تمامی خدمات آموزشی و ترویجی	۰/۰۴۴	۰/۵۲۰	اسپیرمن
تمامی منابع اطلاعاتی و مجاری ارتباطی	۰/۱۴۲*	۰/۰۳۶*	اسپیرمن

* معنی‌داری در سطح ۰/۰۵ و ** معنی‌داری در سطح ۰/۰۱

مأخذ: یافته‌های تحقیق

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از این پژوهش به خوبی نشان داد که انگورکاران بخش مرکزی شهرستان تاکستان نسبت به تهیه کشمش نگرشی مساعد و نسبتاً خنثی دارند این امر این واقعیت را نشان می‌دهد که فعالیت‌های مذکور از مطلوبیت نسبتاً خوبی در جامعه آماری تحقیق برخوردار است. لذا ضرورت ایجاد می‌کند که برای بهبود وضعیت زندگی و افزایش درآمد آن‌ها، با ارائه خدمات آموزشی و ترویجی کارآمد و به کارگیری سایر ابزارهای لازم از انگورکاران حمایت لازم به عمل آید تا کسب‌وکار آن‌ها از رونق مناسبی برخوردار

باشد. این امر در مطالعات تیرایی (۱۳۹۰)، هاوکینز (۱۳۸۵) و آسیابکا (۲۰۰۲) به وضوح قابل مشاهده است. بدیهی است که در درازمدت سیاست خوداتکایی و کاهش وابستگی به دولت باید در دستور کار متولیان امر قرار داشته باشد.

بنابراین بهبود نگرش انگورکاران وابسته به فعالیت‌های آموزشی-ترویجی است و از این رو کمی و کاستی اطلاعات انگورکاران را باید در میزان فعالیت‌های آموزشی و ناکارآمدی آن جستجو کرد. این نتیجه با مطالعات نتایج مطالعه فعلی و همکاران (۱۳۸۹) و میرک زاده و علی آبادی (۱۳۹۱) و اقبالی و همکاران (۱۳۹۴) مطابقت دارا سخ جهرمی (۱۳۸۶)، هاوکینز (۱۳۸۵) و عبدالملکی (۱۳۸۶) همسویی دارد.

اعداد مرتبط با میزان بهره‌مندی انگورکاران از خدمات آموزشی و ترویجی در این پژوهش بیانگر این حقیقت تلخ است که علی‌رغم سطح وسیع باغ‌های انگور در شهرستان تاکستان و تعداد کثیر انگورکاران این شهرستان توجه چندانی به موضوع دانش‌افزایی آن‌ها و استفاده از ابزار و امکانات آموزشی نشده است. همچنین منابع غیررسمی نقش مهمی در دانش‌افزایی انگورکاران شهرستان تاکستان داشته‌اند. نتایج تحقیقات مقدس فریمانی و همکاران (۱۳۸۵)، اسماعیلی و همکاران (۱۳۹۲)، سواری و همکاران (۱۳۹۲)، حجازی و شریفی (۱۳۹۰)، کومار (۱۹۹۳) و سولانو (۲۰۰۳) این امر را تأیید می‌کند. این نتایج با نتیجه تحقیق یعقوبی و جبله (۱۳۹۰) که پیام‌های چندرسانه‌ای را به‌عنوان منبع اطلاعاتی مهم معرفی می‌کند همخوانی ندارد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که انگورکاران برای کسب دانش و اطلاعات مختلف مرتبط با حرفه خود و همچنین راه‌های کسب درآمد بیشتر از منابع مختلفی استفاده می‌کنند ولی در این خصوص نباید نقش فعالیت‌های آموزشی و ترویجی را همان‌طور که تأکید شد، نادیده گرفت.

همبستگی بین متغیرهای تحقیق با نگرش نیز همبستگی مثبت و معنی‌داری بین سطح تحصیلات و منابع اطلاعاتی با نگرش انگورکاران نشان داد که با تحقیقات صدیقی (۱۳۸۰)، رفیعی و همکاران (۱۳۹۴)، شمس و همکاران (۱۳۹۴)، آسیابکا و همکاران (۲۰۰۲) و راجانا و همکاران (۲۰۰۹) همسو بود. بنابراین توجه صرف به نگرش و یا سایر عوامل بدون توجه به خدمات آموزشی و ترویجی تلاشی بیهوده در جهت بهبود وضعیت انگورکاران است. همچنین پیشنهادهای ذیل می‌تواند بر بهبود نگرش و رسیدن به وضعیت مطلوب در تهیه کشمش توسط انگورکاران ارایه گردد.

- آگاهی و اطلاع کشاورزان از مزایا و معایب استفاده از روش‌های سنتی و نوین کشمش از طریق رسانه‌های انفرادی، گروهی و جمعی به صورت مرتب افزایش داده شود، زیرا ارتقای آگاهی کشاورزان با این روش‌ها در شیوه رفتار و تصمیم درست در انتخاب روش مناسب تولید کشمش کمک خواهد کرد.

- مسئولین و برنامه‌ریزان با شیوه‌های آموزشی نوین و متناسب با روحیات انگورکاران نگرش مساعدی در زمینه شیوه‌های مناسب تهیه کشمش ایجاد نمایند.

- تشکیل کلاس‌های آموزشی-تخصصی، برای بهبود توانایی‌های آموزشی، مهارتی و نگرشی مروجان و کارشناسان کشاورزی ضروری است، به ویژه که در حال حاضر در انجام طرح ناظرین کشاورزی استفاده می‌شود.

در پایان اضافه می‌نماید پیشنهاد می‌گردد این مطالعه در سایر بخش‌های شهرستان تاکستان و مقایسه نتایج آن‌ها با پژوهش حاضر در راستای ارائه راهکارهای اثربخش در ارتقای سطح نگرش انگورکاران تکرار شود و طبق نظر کارشناسی تفاوت وضعیت موجود و وضعیت مطلوب محاسبه و به صورت دستورالعمل اجرایی برای سازمان‌های اجرایی مانند سازمان جهاد کشاورزی ارایه شود تا این سازمان با تلاش دسته‌جمعی بتواند در خصوص هر یک از شاخص‌ها آن‌ها را به سمت معقول و پایداری هدف‌گذاری نمایند.

منابع مورد استفاده

- ۱- اسماعیلی، س. میردامادی، م و حسینی، ج. (۱۳۹۲). نقش منابع اطلاعاتی در تغییر نگرش شهروندان تهرانی نسبت به محیط زیست سالم. محیط زیست، (۵۵): ۴۲-۵۵.
- ۲- اکبری، ا. موحدی، ر. کوچکیان، ح. (۱۳۸۸). بررسی گرایش دانشجویان کشاورزی نسبت به اشتغال در بخش کشاورزی (مطالعه موردی: دانشگاه بوعلی سینا). پژوهش‌های آموزش و ترویج کشاورزی، ۲ (۴): ۹۱-۱۰۲.
- ۳- پاپی، ا. قضاوی، ر. و مرادی، س. (۱۳۹۳). آگاهی و استفاده پزشکان بیمارستان الکترونیک‌های آموزشی از منابع اطلاعاتی. مدیریت اطلاعات سلامت، ۱۱ (۶): ۷۱۲-۷۲۷.
- ۴- تاجری مقدم، م. پزشکی راد، غ و شعبانعلی فمی، ح. (۱۳۹۱). بررسی نگرش کارشناسان ترویج کشاورزی استان خراسان رضوی نسبت به استفاده از تلفن همراه در فعالیت‌های ترویجی. پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، ۵ (۴): ۵۹-۶۸.
- ۵- تبرایی، م. پارساپور، خ و عابد، س. (۱۳۹۰). بررسی عوامل موثر بر احتمال تمایل چغندرکاران به پرداخت برای دریافت خدمات ترویج کشاورزی (مطالعه موردی شهرستان مشهد). اقتصاد و توسعه کشاورزی (علوم و صنایع غذایی). ۲۵ (۳): ۲۹۵-۳۰۴.
- ۶- حجازی، ی و شریفی، م. (۱۳۹۰). تأثیر منابع اطلاعاتی و کانال‌های ارتباطی در پذیرش مدیریت تلفیقی آفات برنج مطالعه موردی بخش درودزن شهرستان مرودشت، استان فارس. زراعت (پژوهش و سازندگی). (۹۳): ۴۶-۵۶.
- ۷- حقیقت، ج و حسین پور، ر. (۱۳۸۹). اثر انتقالی نرخ ارز بر قیمت صادراتی کشمش در ایران. علوم اقتصادی. ۹ (۱): ۳۳-۵۴.

- ۸- حیاتی، ب.ا. مومنی چلکی، د. ظریفیان، ش و جلالیان، م. (۱۳۸۹). نگرش کارشناسان سازمان جهاد کشاورزی آذربایجان شرقی نسبت به مفاهیم کشاورزی پایدار و عوامل مؤثر بر آن. تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، ۱: ۷۲-۷۴.
- ۹- خیری، ش. (۱۳۸۲). ترویج مجازی و ارتباط آن با کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در روستا، مجموعه مقالات همایش کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در روستا، تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران، پژوهشکده الکترونیک.
- ۱۰- داداش زاده، م و مرتضی پور، ح. (۱۳۹۱). بررسی انواع خشک‌کن‌های خورشیدی برای خشک‌کردن انگور. پنجمین کنگره ملی مهندسی ماشین‌های کشاورزی و مکانیزاسیون. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- ۱۱- رضوانی، ن. ۱۳۸۴. بررسی رابطه بین دانش زیست محیطی و نگرش‌ها با رفتارهای محافظت از محیط، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- ۱۲- رفیعی، ل. صدیقی، ح و پزشکی‌راد، غ. (۱۳۹۴). بررسی نقش دانش، نگرش و منابع اطلاعاتی گندم-کاران در پذیرش خاک‌ورزی خاک (مطالعه موردی شهرستان اراک)، تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، ۲(۴۶): ۶۴۵-۶۵۴.
- ۱۳- سواری، م. شیری، ن و اسدی، ع. ۱۳۹۲. نقش منابع و کانال‌های ارتباطی و اطلاعاتی در توانمندسازی زنان روستایی شهرستان دیواندره. پژوهش‌های روستایی. ۴(۲): ۳۸۴-۳۶۵.
- ۱۴- شمس، ع، داوودی، ا. احمدی، ز. (۱۳۹۴). سنجش نگرش کشاورزان شهرستان اسدآباد نسبت به کشاورزی پایدار و ارتباط آن با میزان مصرف نهاده‌های شیمیایی توسط آن‌ها. علوم ترویج و آموزش کشاورزی ۱۱(۱): ۱۹۷-۲۱۰.
- ۱۵- صدیقی، ح. (۱۳۸۰). بررسی عوامل تاثیر گذار بر نگرش کشاورزان نسبت به توسعه کشت کلزا. اقتصاد کشاورزی و توسعه، (۳۵): ۱۵۹-۱۳۹.
- ۱۶- عبدالملکی، م. پزشکی‌راد، غ و چیدری، م. ۱۳۸۶. بررسی اثربخشی دوره‌های کوتاه‌مدت آموزشی ترویجی مرتع‌داران در شهرستان تویسرکان. علوم کشاورزی. ۱۳(۱): ۵۳-۳۹.
- ۱۷- علی میرزایی، ع. اسدی، ع و طهماسبی، م. (۱۳۸۹). تاثیر بکارگیری مواد و وسایل آموزشی بر آموزش‌های ترویجی کشاورزی. پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی. (۱۲): ۵۴-۴۴.
- ۱۸- علی‌بیگی، ا. دره‌زرشکی، م و خاکی، م. (۱۳۹۰). نگرش کشاورزان نسبت به آموزه‌های نوین کشاورزی: مطالعه شهرستان‌های مهریز و خاتم. تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران. ۲(۴): ۵۶۷-۵۷۷.
- ۱۹- فدایی اقدام، م. نجاتیان، م. ع. گل‌محمدی، م. رسولی، و و میرزایی، م. (۱۳۹۱). مقایسه بارگاه‌های رایج جهت تهیه کشمش. پژوهش‌نامه کشاورزی و منابع طبیعی. (۱۳): ۲۸-۱۶.

۲۰- فعلی، س. میرزایی. ا. بقایی، م و بنداریان، ن. (۱۳۸۹). عوامل موثر بر دانش کشاورزان شهرستان شهر رضا درباره اصول نمونه برداری از خاک زراعی. پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی. ۳(۲): ۱۰۸-۹۵.

۲۱- قدوسی، م. زنده دل، ا و صادقی، ت. ۱۳۹۴. ارایه راهکارهای کلیدی موفقیت در توسعه صادرات محصولات خشکبار (مطالعه موردی: کشمش). اولین کنفرانس بین المللی علوم انسانی با رویکرد بومی- اسلامی و با تأکید بر پژوهش‌های نوین. نیشابور، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نیشابور.

۲۲- مقدس فریمانی، ش. حسینی، م و میردامادی، م. (۱۳۸۴). واکاوی شبکه ارتباطی کنشگران نظام دانش و اطلاعات مرتع داران مطالعه موردی استان فارس. علوم کشاورزی، ۱۱(۴): صص ۵۸-۴۱.

۲۳- ملازاده، م و قهرمانی، ح. (۱۳۹۳). افزایش و ارزیابی کیفیت ظاهری کشمش سلطانی با استفاده از روش‌های نوین، سومین همایش ملی علوم و صنایع غذایی، قوچان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قوچان. و سازندگی. (۶۸): ۶۸-۵۷.

۲۴- نیک اقبال سیسختی، ن. زارعی فرد، م. ر. رنجبری، پ. فرشاد فر، ش. ۱۳۸۷. تدوین برنامه راهبردی استفاده بهینه از زائدات محصولات باغی (مرکبات، سیب و انگور). سومین کنگره ملی بازیافت و استفاده از منابع آلی تجدید شونده در کشاورزی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان، اصفهان. ۲۶-۲۴ اردیبهشت ۱۳۸۷.

۲۵- هاوکینز، ا.ج.ا. انتونی.ام و دان جان دلبیو، ک. (۱۳۸۵). فرآیند ترویج کشاورزی و دامپروری. ترجمه ناهید اوکتایی. مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی. ۲۷۹.

۲۶- همدانی، ز و مجردی، غ. (۱۳۹۴). بررسی نقش فعالیت‌های آموزشی و ترویجی بر دانش انگورکاران شهرستان تاکستان در ارتباط با تهیه و بسته‌بندی کشمش. دومین کنفرانس ملی کشاورزی و توسعه. تهران، دانشگاه تهران.

۲۷- یعقوبی، ج.، و جبله، ب. (۱۳۹۰). نقش فناوری‌های سیار در ارائه خدمات آموزشی و ترویجی به روستاییان: مطالعه موردی استان زنجان. روستا و توسعه. ۱۳(۲): ۱۴۵-۱۲۹.

۲۸- یزدانی، س و شهبازی، ح. (۱۳۸۶). تعیین بازده مقیاس در باغ‌های انگور استان قزوین (مطالعه‌ی موردی منطقه‌ی تاکستان). اقتصاد و کشاورزی. ۲(۴): ۵۱-۳۷.

29- Asiabaka, C. (2002). Promoting sustainable extension approach, FFS and its role in sustainable agriculture development in African. *Journal of extension systems*. 65(2), 123-135 .

30- Kumar, N.(1993). Sources of information for crop Loans, *Indian journal of Extension Education*, (29), 59-62.

31- Lichtenberg, E and Zimmerman, R. (1999). Information and Farmers Attitudes about Pesticides, Water Quality, and Related Environmental Effects. *Agriculture. Ecosystems and Environment*, (73) , 227-236.

- 32-Prozil ،S. Evtuguin ،D and Cruz Lopes ،L. (2012). Chemical composition of grape stalks of *Vitis vinifera* L. from red grape pomaces. *Industrial Crops and Products*. 178– 184.
- 33-Rajanna, N. Vijayalaxmi, K. G. Lakshminaryan, M. T and Chandregowda, K. N. (2009). Attitude of paddy farmers towards sustainable farming practices. *Mysore Journal of Agricultural Sciences*. 43 (3), 522-526
- 34-Renzie, L.D and Jones, A.W. (2004). Effectiveness of an SPAT education program. *Journal of Extension*. 42(6):58-67.
- 35-Solano, E. Leon, U. Perol, E and Hero, M. (2003). The role of information sources on decision-making process of Costa Rican dairy farmers. *Agricultural system*, 76(1), 3-18.

پژوهش‌نامه کشاورزی و منابع طبیعی